

Het Ende-feest. ¹⁾

Door P. TEN KATE.

Verleden week hebben de To Napoe hun groote doodenfeest gevierd. 't Was de laatste keer, dat het feest werd toegestaan en de eerste keer tijdens het Nederlandsch gezag.

Voor het feest waren 3 dagen toegestaan, terwijl vroeger een geheele maand gefeest werd. Ook was het aantal te slachten buffels op 10 bepaald, waar er vroeger minstens 23 het leven moesten laten. Dit kortere tijdsbestek stelde

1) Op verzoek van den heer Ten Kate heb ik zijn opstel over „het Ende-feest” van eenige ophelderende en aanvullende aantekeningen voorzien. De Toradja-stammen van Midden-Celebes, en onder hen ook de To-Napoe, houden twee doodenfeesten voor hunne overledenen. Het eerste en kleine doodenfeest heet in Napoe moweiha; dit wordt zoo spoedig mogelijk na het overlijden gevierd, want zoolang dit doodenfeest nog niet had plaats gehad, moesten de rouwgebruiken inacht worden genomen. Vooral bij het overlijden van een hoofd waren deze rouw-voorschriften zeer drukkend; voor het voorloopige doodenfeest van een hoofd was eertijds een menschenoffer noodig, en eer men daartoe een slachtoffer had gekregen, ging gewoonlijk eenige tijd verloren.

Door dit voorloopige doodenoffer was de ziel van den overledene tevreden gesteld, maar daarmee was men nog niet van haar af. Die ziel moest nog plechtig geleid worden naar de doodenstad. Met dit geleiden van de dooden naar het zielenland wachtte men gewoonlijk enkele jaren, opdat de plechtigheid voor een aantal overledenen te gelijk kon worden gevierd, want de kosten aan dit geleiden verbonden waren te groot om dit doodenoffer voor iederen doode afzonderlijk te vieren.

Oorspronkelijk werden bij dit groote doodenfeest de beenderen der overledenen schoongemaakt en rondgedragen. In mijn werk over het Animisme heb ik reeds uiteengezet, dat dit ronddragen der dooden niet alleen de bedoeling zal hebben gehad om de zielen zoogenaamd naar den Hades te brengen, maar dat er ook de bedoeling aan ten grondslag kan hebben gelegen, om de dooden langs denkbeeldigen weg naar hun stamland terug te brengen. Het is toch van vele volken in den Indischen Archipel bekend, dat hunne voorouders immigranten zijn geweest.

Wat nu het groote doodenfeest der To-Napoe betreft, uit de beschrijving door den heer Ten Kate er van gegeven blijkt, dat bij hen reeds groote verandering is gekomen in de oude gewoonten hunner lijkbezorging. De To-Napoe begraven de lijken hunner overledenen, en zij kijken dan niet meer er naar om. Slechts enkelen uit de voornaamste hoofdengeslachten werden nog wel op stellingen bijgezet.

Zooals uit de beschrijving blijkt, bewaren de To-Napoe zeven kisten, waarin de beenderen van eenige voorouders. Deze kisten, die in gewone tijden bewaard

mij in de gelegenheid bijna alles persoonlijk bij te wonen en het niet bijgewoonde werd mij later met duidelijkheid medegedeeld.

Aan het feest gingen enkele dingen vooraf, die ik eerst zal noemen. Zondagsavonds had hier te Watoetaoe (vroeger gebeurde dit te Lengaro) het z.g. *m a n t o l a k o* plaats. In een huis kwamen een tweetal priesters en 4 priesteressen samen. Tot mijne verwondering zag ik Oemana Mora, een voornaam man uit Woeasa, onder hen. Op mijn navraag vernam ik, dat hij deze betrekking van een overleden bloedverwant had geërfd. Men begon zingend een zegen te vragen over de nuttige planten, waarbij behalve de aangeplante ook

worden in een loodsje naast den dorpstempel, worden bij elk groot doodenfees in den tempel te Lamba gebracht, en met deze beenderen wordt dan telkenmale gedaan, wat bij de Baré-sprekende Toradja's geschiedt met de beenderen van hen, die na het laatste doodenfeest zijn overleden. Hierdoor is bij de To-Napoe het eigenlijk karakter aan het doodenfeest ontnomen. Dat vroeger de beenderen van alle dooden werden rondgedragen blijkt uit de beschrijving. Er moet dus eene storende macht in de oude gewoonten hebben ingewerkt, waardoor eensdeels een nieuwe adat geschapen is, waarbij de lijken voor goed in den grond worden gestopt, terwijl toch de oude adat voor een deel der bevolking gehandhaafd is gebleven.

Ik geloof, dat wij niet lang in het onzekere behoeven te blijven omtrent die storende macht. Deze moet de Islam zijn geweest, die met de Sigiërs in Napoe is gebracht. In het opstel van den heer Ten Kate zijn daarvoor ook de bewijzen te vinden. De invloed van den Islam is niet groot genoeg geweest om de To-Napoe Mohammedaan te maken, maar invloed heeft hij toch geoeffend door de Mohammedaansche Sigiërs, die Napoe hebben veroverd. Door dien invloed eten de hoofden van Napoe geen varkenvleesch, worden de lijken begraven, maar het doodenfeest heeft de Islam niet te niet kunnen doen, en als mediums daarbij gebruikt men nu nog de beenderen der voorvaderen, waarschijnlijk de beenderen van hoofden, die kort voor de verovering van Napoe door Sigi waren overleden. Uit de verschillende deelen van Napoe is eene kist met beenderen aanwezig.

De heer Ten Kate heeft een goed werk gedaan om van dit doodenfeest der To-Napoe eene beschrijving te geven. Zooals hij zelf mededeelt, is dit het laatste doodenfeest geweest, dat de To-Napoe hebben gevierd; na afloop daarvan zijn de oude kisten met beenderen voor goed begraven. Het Bestuur heeft het namelijk uit hygiënisch oogpunt noodig geacht te verbieden, dat de lijken werden bewaard; ze moeten nu binnen de 24 uur in den grond worden begraven. Bovendien was reeds het aantal buffels, dat bij dergelijke feesten geslacht mocht worden, beperkt, daar die offerfeesten het volk oeconomisch achteruit brachten. Door deze wijze bepalingen is echter een einde gemaakt aan de doodenfeesten, daar de eigenlijke kern er van, het „sollen" met de doodsbeenderen, er aan ontnomen is. ALB. C. KRUYT.

de woudboomen met eetbare vruchten werden genoemd. Vervolgens kwam het tweede deel, eene reisbeschrijving naar het doodenland. Geen van allen kwam echter daar ter plaatse aan, want onder het zingen n a p e s a w i i a n i t o e, „voer een geest in hen”, d.w.z. terwijl ze zongen begonnen ze hevig te trillen, gevolgd door arm- en beenbewegingen en klappen met de onderkaak, zoodat armen, beenen en onderkaak door de omstanders moesten worden vastgehouden. Daarna werden ze b o n g o, „doof, gevoelloos.” Door met houten op den vloer te stampen verdreef men de geesten weer. Ik vond, dat Oemana Naka het zich wel wat gemakkelijk maakte, want hij zong het langst door en was het eerst weer bij. Hij had echter niets gevoeld of gehoord, verzekerde hij mij later. ²⁾

Den volgenden dag omstreeks 12 uur kwam men ons afhalen voor een andere voorbereidende plechtigheid. Men leidde ons langs den ouden (vóór-Hollandschen) weg, die naar Lamba voert, want we moesten op een grasvlakte komen, die de tegenwoordige weg niet aandoet. Deze vlakte, Popadoepaa, „plaats van samen doen komen” ligt ten Westen van Lamba, het oude stamdp, waar het feest zou gevierd worden. Er waren niet vele menschen bijeen. Slechts eene vrouwelijke t o e a n a en een viertal mannelijke. Verder de priesters en priesteressen en een aantal slaven. Van voorbereiding bemerkte ik niet veel, want alles: een kip, een kookpot, brandhout moest nog gehaald worden. Alleen het varken was er. Dit varken behoort rood te zijn. ³⁾ Bij gebrek daaraan kan men zooals nu volstaan met een

2) M a n t o l a k o beteekent „als voorganger fungeeren”. De twee priesters en vier priesteressen fungeerden als voorgangers bij de reis naar het doodenland om vandaar de zielen der overledenen te halen. Op het oogenblik, dat de geesten in deze voorgangers kwamen, waren ze meteen naar de aarde gebracht, waar het doodenfeest voor hen zou worden gevierd. Dit „door geesten bezield worden” is een karaktertrek van het priesterschap in Napoe, waardoor het van het Posso'sche priesterschap onderscheiden is. Dit sjamanisme is ook hoogstwaarschijnlijk door Sigi in Napoe gebracht. A. C. K.

3) Dat dit offervarken rood (bruin) moet zijn, is een trekje, zooals men er vele vindt in plechtigheden bij de Toradja's, waarmede de herinnering aan het verleden wordt bewaard. Wilde varkens zijn bruin, tamme varkens zijn zwart. In dit bruine varken en de bruine kip leeft het verleden voort, toen men nog geen huisdieren had. In het Posso'sche verhaal, waarin verklaard

zwart exemplaar, dat vergezeld is van een roode kip. Het bleek mij, dat enkele bruine veertjes een kip al rood maakten. Het duurde lang eer alles aanwezig was. Toen men gereed was legde men het varken met den kop naar het Noorden en bond het stevig vast. Een grasstengel (t*i*le) met enkele foejareepjes (n*i*n*i*), werd ten Oosten van het dier geplant, en daarna met kippebloed besprenkeld. Daarna nam Oemana Mora een hakmes, zwaaide het zevenmaal over het varken, onder het tellen van een tot zeven, waarna hij zeide: koetamboekoeboë, koegeleboë, batingkai boento, bonamebongketaoena, mebungkebaeola, mewali powia (ik besteeke het varken, ik steek het varken, opdat wij geen malariabuiken krijgen, opdat de menschen zich uitbreiden, de buffels zich uitbreiden, de tuinen gelukken).⁴⁾ Daarna stak hij het varken aan beide zijden, tot zevenmaal toe in het geheel (motaamboekoe), waarna een andere man, de topapakonto het dier den doodsteek gaf. Daarna werd het varken op de gewone wijze behandeld, het bloed werd opgevangen, de huid geblakerd en afgekrabd en het vleesch verdeeld. De ingewanden werden naar de priesters gebracht. Daarna ging ieder zijns weegs.

Ook den volgenden dag was nog voorbereiding, al was het

wordt hoe het verzoeningsoffer voor bloedschande in de wereld is gekomen, wordt ook gezegd, dat de menschen een boschvarken moesten vangen, „omdat zij toen nog geen huisvarkens hadden”. Zoo vertelt de heer Ten Kate later, dat eertijds alleen foeja mocht gedragen worden bij deze offerfeesten - ook dus eene handhaving van de oude adat. Bij de Posso'sche offerfeesten droeg men ook het voorvaderlijke baadje: een lap geklopte boomschors met een gat in het midden, waardoor het hoofd werd gestoken, zoodat de eene helft over de borst, en de andere helft over den rug viel. A. C. K.

4) „Malariabuiken krijgen”, aldus vertaalt de heer Ten Kate het woord boento. Boeto of boento is „onheilaanbrengend, vloekbrengend”. Wanneer men iets ongeoorloofds doet ten opzichte van voorname personen, geesten en goden, zegt men rapo boento, „daar komt onheil van”. En als men dan vraagt: „waarin openbaart zich dat onheil”, dan antwoordt men: de buik zwelt dan op en men sterft. Zoo gold eertijds voor de Bare'e-Toradja's het zien van den persoon van den heer des lands (den Datoe van Loewoe) voor onheilaanbrengend. Zoo weet men te vertellen van een Toradja-hoofd, wien het gelukte den Datoe te zien, dat hij dit na drie maanden moest bekopen met den dood door het opzwellen van zijn buik. Dat gewoonlijk malaria (het uitzetten van de milt) de oorzaak hiervan is, is meer dan waarschijnlijk. A. C. K.

dan feitelijk alleen in naam, want alle feestvierders waren aanwezig, en men begon reeds des namiddags. Toen ik omstreeks 10 uur te Lamba kwam, was men bezig de d a l a m b a t o e te maken. Voor ik zeg wat dit is, moet ik eerst eene beschrijving geven van den grooten dorps-tempel Howa. Deze tempel schijnt speciaal voor dit feest gebouwd te zijn, althans de naam Howa of Sowa is Tawaelia'sch. S o w a beteekent daar dorps-tempel, lobo, terwijl die in het Napoesch d o e h o e n g a heet. Nu vertelt men, dat men het e n d e - feest van de To Tawaelia gekocht heeft, lang geleden.⁵⁾ Omdat het niet meer in Tawaelia gevierd werd (het was immers verkocht), stierven daar en in Tamadoeë op enkelen na, alle menschen, als straf voor het begraven der dooden. Na dien tijd doet men mee aan het feest te Lamba door een buffel te zenden. Daardoor is het gevaar afgewend. Naar het model van de gewone huizen en tempels is ook de Howa gebouwd. Enkele wijzigingen als de zware balken, die inwendig aanwezig zijn en de dubbele verhooging aan de kanten, zijn uit de grootte van het gebouw te verklaren, al is het dat die dubbele verhooging, zooals wij verderop zullen zien, ook met het feest samenhangt. Deze tempel is de eenige, die hier voorkomt met het in de Bare's-streken algemeene dubbele dak. Men noemt het hier „stelling voor degenen, die

5) Verhalen van het „kopen” van de eene of andere plechtigheid van een anderen stam, d. w. z. dat men aan dien stam het een of ander geeft, teneinde het recht te krijgen eene of andere plechtigheid te verrichten, komen meer voor. Wanneer men zonder meer eene of andere plechtigheid van een stam navolgde, zou hieruit ongeluk voortkomen (r a p o b o e n t o). De mededeeling, dat de To-Napoe het groote doodenfeest van de menschen van Tawaelia hebben overgenomen, gekocht, is opmerkelijk. De Posso'sche Toradja's hadden eertijds een eenvoudiger doodenfeest, maar het tengke, dat de To-Napoe hebben onder den naam ende (beide woorden beteekenen „zingen”), hebben zij overgenomen van de To-Mori (zie hierover „De Bare's-sprekende To-radja's van Midden-Celebes”, deel II blz. 118 e. v.). Nu woonden de menschen van Tawaelia eertijds onder den naam To-Pajapi aan de Poena-rivier, dus in de Posso depressie bij de Bare's-sprekers. De To-Pajapi hadden het tengke of ende dus reeds overgenomen, en zij hebben het naar Tawaelia gebracht, waarheen een deel der To-Pajapi is uitgeweken om te ontkomen aan de geweldenaarjen der Parigiërs. Waarschijnlijk hadden de To-Napoe eertijds dus ook een eenvoudiger doodenfeest, totdat zij het meer pompeuze tengke (ende) van de To-Pajapi te Tawaelia hebben overgenomen. A. C. K.

het dak dekten". Ik vermoed, dat men dit overgenomen heeft, zonder de beteekenis te weten en er later eene eigen beteekenis aan heeft gegeven. ⁶⁾ Nog eene afwijking is er, waar wij de aandacht op moeten vestigen. Evenals alle huizen, is ook de nok van de Howa in de richting N.-Z., doch de ingang is niet aan den N.- of Z.-kant, zooals bij andere gebouwen, maar aan de Oostzijde, een weinig er onder, zoodat de trap steunt tegen de binnenste verhooging. ⁷⁾ Ook de stookplaatsen zijn niet in het midden, maar aan de kanten, ten getale van vijf.

Nu kan ik overgaan tot de beschrijving van de d a l a m b a t o e. Waar de binnen te brengen kisten zeer groot waren, en de ingang in de Howa klein, daar maakte men boven de trap, een breeden, nieuwen ingang. Van bamboe maakte men eene langzame helling, zoodat het niet al te bezwaarlijk was de groote zware lijk-kisten binnen te brengen. Toen ik later zeide, dat men deze d a l a m b a t o e maar moest laten bestaan, omdat die ingang veel gemakkelijker was dan de andere, kreeg ik ten antwoord, dat ze dezen zouden afbreken, want het was een weg der dooden. Ze waren echter bereid daarna weer een nieuwen smalleren te maken. Bij gelegenheid van het p o d a l a m b a t o e a, het vervaardigen van dezen ingang, werd de eerste buffel geslacht. Daarna brachten eenige mannen houten aan, waarop de kisten zouden gezet worden. Daarmede is alles klaar om de kisten te halen. De priesters en priesteressen

6) De bedoeling van het dubbele dak in den tempel is namelijk deze: het binnenste dak, dat alleen uit gebinten en sparren bestaat, overspant dat gedeelte van den tempel, waar de geesten ondersteld worden te wonen, en waar de plechtigheden plaats hebben. Het buitenste dak, dat met bladeren, plankjes of bamboe is gedekt, overspant ook de verhoogingen, die om het binnenste gedeelte zijn aangebracht, en waar de gasten verblijf houden, het profane gedeelte dus van den tempel.

A. C. K.

7) Het is een zeer eigenaardig verschijnsel bij de To-Napoe, dat de nok van hunne huizen en van hun tempels Noord-Zuid is. De Posso'sche-Toradja's bouwden eertijds hunne huizen steeds zóó, dat de nok gericht was naar den gang van de zon. En waar het wel eens gebeurde, dat een gewoon woonhuis eene andere richting kreeg, bij den bouw hunner tempels waren zij steeds op de richting Oost-West bedacht. Dat de To-Napoe de nokken hunner woningen Noord-Zuid aanbrengen, kan in verband staan met de richting vanwaar uit zij in het land zijn komen wonen, daar het vrij zeker is, dat zij uit het Noorden hun land zijn binnengekomen.

A. C. K.

in vol ornaat, het hoofd omwonden met gele gefranjete foeja, en een taroktakje (*Cordyline* of *Dracaena terminalis*) op den rug tusschen de om de lendenen gewonden draagsarong. De meesten hadden een mandje met gepelde rijst bij zich. De voorste had daarvoor in de plaats een hakmes. Gekomen aan de hawaneheining (*hawana* is eene *Ericacee*), die de doodenhut (*daeo*) omgeeft, sprak de voorste, Oemana Mora, de dooden toe. Hij zeide: „nihadi hai ba koepoboento, anangkoi manina; kehapi anangkoi aoe koepoanitoekaoe, hai barana ara boento napomembongke toeana, napomembongke hawi, napomembongke baoela, bona mewali pare, hinangka aoe ratoeda-toeda”. (Gij hoort het en maakt mij geen malariabuik, ik ben nog een kind; hoewel nog een kind, zoo heb ik ulieden tot goden en laat mij geen malariabuik krijgen, doet de toeana's zich uitbreiden, doet de slaven zich uitbreiden, doet de buffels zich uitbreiden, opdat de rijst en al wat geplant wordt, wel gelukke). Vervolgens hakt hij de heining door. Nog eens zegt hij hetzelfde, waarna hij den eersten slag toebrengt om de met dakplankjes gesloten deur te openen. Daarna helpen velen. Onder al deze bedrijven heeft men steeds rijst over de verzamelde menigte gestrooid.⁸⁾ De kisten werden nu een voor een er uit gehaald en door velen op de schouders gedragen naar de Howa gebracht. Onderweg werden ze geregeld met rijst bestrooid. Ik had nu eene mooie gelegenheid de kisten te fotografeeren. Er waren twee soorten, eene soort met geheel afgewerkte buffelkoppen en eene soort met apenkoppen. Het was echter tegen de adat de kisten op den grond te plaatsen. Maar men wilde mij ter wille zijn. Oemana Koba, de leider van het feest, kwam en sprak de kist toe, ongeveer als volgt: „We zullen je op den grond zetten, opdat je gefotografeerd wordt, opdat je in Holland komt. Wees nu niet boos”. En met

8) Het strooien van rijst heeft de bedoeling om de zielestof der menschen te roepen, als deze mocht zijn heengegaan, of te bevestigen. Deze gewoonte staat in verband met de voorstelling, welke men zich maakt van de zielestof, alsof deze de gedaante van een vogel zou hebben, dien men roept en lokt door het strooien van rijst (zie het Animisme, blz. 175).

stemverheffing: i n e e „doe dat niet”. Toen de laatste kist de Howa inging, maakte men de rijst op, het was letterlijk een hagel van rijst, die neerkletterde op het dak van den tempel. Dit binnenbrengen der doodkisten in den Howa noemt men m a m b o e s a, „neerzetten”. Bij gelegenheid van dit p a m b o e s a a wordt er een groote buffel geslacht. Vroeger was de gewoonte hierna 2 dagen te wachten. Daarna m a m p o p o e n d e men dan voor de t o e a n a 's van Gaa, waarbij men 4 buffels slachtte, 2 buiten den dorpswal voor de t o e a n a 's, 2 er binnen voor de t o p o e n d e, de feestvierders. Dan rustte men 4 dagen. Vervolgens r a p o p o e n d e (men) de familie van Oemana Dapa en slachtte men 6 buffels, waarvan weer 2 voor de t o e a n a 's buiten den dorpswal, waarna men 6 dagen rustte. Tenslotte r a p o p o e n d e (men) de toena's van Sabingka en slachtte 10 buffels.

Omstreeks 6 uur 's avonds had het m o t a r a k a r a t o e plaats. Een k a r a t o e is een hooge, staande trom. Er zijn er drie, die onderscheiden worden in vader, moeder en kind, waarschijnlijk in overeenkomst met de oudste der 8 lijk-kisten, waarin een man, eene vrouw en een kind zijn begraven. Als bijzonderheid omtrent deze kist dien ik nog iets mede te deelen. Zij draagt den naam k a o e i L e m b a, „doodkist van de Paloeërs” en wordt ook genoemd a o e m o t a n i k a o e n a, „van wie het hout is afzonderlijk gezet”, n.l. bij den brand van Lamba zou die kist of zelf of door ééne vrouw voortgesleept, buiten het bereik der vlammen zijn gekomen. De man, die hierin bijgezet is, heet T o p o e a s a, een Mohammedaan, de stamvader van het geslacht van Oemana Tahoengki. 9)

Deze k a r a t o e 's zijn reeds in de maand Mei in orde gebracht en toen met het bloed van een geslachten buffel

9) Topoeasa beteekent „iemand die de Mohammedaansche vasten houdt”, Mohammedaan dus. Waarschijnlijk is deze persoon het eerste hoofd geweest, dat na de verovering van Napoe door de Sigiërs gedwongen is geweest eenige Mohammedaansche gewoonten aan te nemen, in de eerste plaats het afstand doen van het eten van varkensvleesch. De Toradja's vereenzelvigen dikwijls „vasten” met „het niet eten van varkensvleesch”. Als laatsten vertegenwoordiger van de oude adat zijn de beenderen van dezen voorvader nog bewaard, maar zijne nakomelingen werden begraven.

door Oemana Koba besprenkeld. Sinds zijn ze elken avond betrommeld, waarbij men op de eerste vlug sloeg, op de tweede langzaam, op de derde met beide handen 2 maal links, vervolgens 1 maal rechts. Voor al de trommelstokken was aan die derde een kokertje bevestigd. Deze trommen werden ten N. van den Howa en door drie mannen betrommeld. Langs een in allerijl geplaatste trap daalde een der priesters aan de Westzijde uit den tempel, gewapend met een hakmes, want de gebruikelijke lans en zwaard waren niet toegestaan.¹⁰⁾ Voor zich uitpuwende naderde hij de trommelaars, die ook spuwden, zonder dat ze elkaar raakten, toen sloeg hij het hakmes onder tegen de eerste trom en sprak de reeds meer gebezigde uitbreidingsformule uit, waar hij, een *kabilaha*, nog een bede tot uitbreiding der *kabilaha*'s tusschen voegde. Dit gebeurde zoo bij elke trom. Telkens verwijderde hij zich, meer keerde bij den hoek des tempels om. Den derden keer keerde hij naar den tempel terug.

's Nachts had het *motengke* plaats. Als men vraagt wat dat is, zegt men „zingen”. Men loopt daarbij achter elkaar aan, rondom de lijkkasten, gewoonlijk los van elkaar, enkelen leggen de hand op den schouder van hun voorganger. Door een lichten en een zwaren pas geeft men de maat aan. Het lied, dat men zong en telkens herhaalde, moet beteekenen eene opsomming der geslachte buffels, wier oogen blind (*wero*) geworden zijn door het dooden. Het luidt als volgt:

Nadoengka i bomba mokole nto pambaro.
 Romata werona mpamawali koana.
 Mampekoene tengke waeda to warani.
 Samata werona rantoea li koana.

Den volgenden morgen gaat de *topekara* rond, evenals den avond te voren. 's Avonds roept hij: *Nihadiha-*

10) De lans en het zwaard, waarvan hier sprake is, zijn aloude erfstukken, die in den tempel worden bewaard. Ook de Posso'sche tempels hadden zulke oude erfstukken, waarmede de plechtigheden, zooals de spiegelgevechten, werden uitgevoerd. Toen ik in 1908 Napoe bezocht, vertelde men mij, dat de oude speer uit den tempel was verdwenen; men vermoedde, dat een der patrouilles, die Napoe hadden bezocht, haar had medegenomen.

mbali ide: madondo i baroe, bona polo hawe moënde moke, kaindi pae wini boeoe masakoe, mampakarohomi. (Gij hoort het, die aan deze zijde zijt: ga vroeg palmwijn halen, opdat gij spoedig hier zijt om te moënde, 's avonds zal de wini boeoe steken, zegt het voort). Zoo gaat hij als omroeper het dorp door. 's Morgens luidt het mekaa: Nihadi hambali ide: mewaroemi, membolomi topokaratoe, morengo topoënde, bona polo mampoeënde, bona mawia wini boeoe menda-oeloe i tampo, bona polo rahakoe baeola. (Gijlieden hoort het aan deze zijde: trekt uwe (mooie) kleeren aan, de karatoe-trommelaars komen uit, de topoënde worden geroepen, opdat zij spoedig tot het moënde overgaan, opdat spoedig de wini boeoe neerdale op den grond, opdat spoedig de buffels gestoken worden).

Het duurde nog al eenigen tijd voor men begon. De bedoeling was, een gesloten kring om de lijkkasten te maken. De priesters en priesteressen kwamen en begonnen over de binnenste verhooging achter elkaar aan te loopen, gevolgd door enkelen. Maar de kring was nog niet vol.¹¹⁾ Oemana Koba riep uit alle macht menschen bij elkaar, maar de To Napoe doen iets, wanneer het hun belijft, en zoo zag men onder de verzamelde lieden slechts enkele toeana's. Later vroeg ik Oemana Koba, of de dooden niet boos waren, dat hij zoo lang had moeten roepen, dat ze niet zoo spoedig

11) Bij het boven besproken mantolakogaan de priesters en priesteressen de zielen der overledenen uit het zielenland halen. Zijn die zielen op de aarde aangekomen, waartoe de mediums dier zielen — de kisten met beenderen — in den tempel zijn gebracht, dan zingt (ende) het volk al loopende of dansende om de kisten heen, om in den zang hun verlangen naar de dooden uit te spreken. Dit ende behoort dus tot het „geleiden“ van de dooden, maar zoodra aan het einde van het feest de zielen weer naar het doodenland teruggebracht moeten worden, treden de priesteressen en priesters weer op. Men moet in een aaneengesloten kring dansen en zingen. De reden, waarom de kring gesloten moet zijn, weet men niet meer op te geven. De Posso-Toradja's zeggen, dat de varkens door de omheining in de rijstvelden zullen dringen, wanneer de kring niet gesloten is, maar dit is eene later uitgedachte reden. Bekend is, dat de cirkel bij vele volken eene uitdrukking voor de eeuwigheid is, en hoogstwaarschijnlijk zal de gesloten kring met deze gedachte in verband hebben gestaan.

geëerd werden. Neen, antwoordde hij, want de kring is vol gekomen.

Toen de kring vol was, begon men met het moëse. Dezen eersten dag had het poëse i laloë plaats, den volgenden het poëse i raoa. Deze onderscheiding vloeit voort uit de plaats, waar men de wini boeoe draagt. Den eersten dag op de binnenste verhooging (i laloë), den tweeden op de buitenste (i raoa). Bij het moëse staan al de aanwezigen met het gezicht naar de dooden. Zij houden elkaar aan de sarongs met beide handen vast, zoodat ze een aaneengesloten kring vormen. Deze kring mag geen oogenblik verbroken worden. Het was werkelijk een mooi gezicht dat moëse. Volgens hetgeen mij verteld werd, was vroeger alleen foeja geoorloofd in de voorvaderlijke dracht. Nu echter was de foeja geheel uitgesloten en eerst toen bleek, dat onze toko niet aan alle aanvragen om katoenen goederen kon voldoen, werd foeja toegestaan. De kleeding, vooral die der vrouwen met hare eigenaardige hoofddeksels en eenvoudig mooie kalewa (jak) en meestal effen wini (rok), trok in hare bonte opvolging de oogen der toeschouwers. Versierselen waren totaal afwezig.¹²⁾ Den derden dag zag ik enkele mannen met dure kralen pronken. Binnen den kring stonden de karatoe's, waarop eene bijzondere maat, de bisolo bimbi ntaoe mate, werd geslagen. De kring volgde die maat met de volgende bewegingen: tweemaal het voorste been verzetten, het achterste been bijtrekken, stilstaan, kniebuiging. Onderwijl had telkens opheffing der handen plaats, bij elke beweging. Toen allen zeven maal (vier maal rechts, drie maal links) rondgelopen hadden, werd de wini boeoe gehaald. Dit woord beteekent beenderrok, dus stelt het de kleeding der dooden voor. Het bestaat uit beschilderde foejareepen, die in grooten getale zijn tezamen gebonden. Een lang touw (kate) is er aangebonden. Deze kate werd, zonder den kring te verbreken, den aanwezigen in de handen gegeven. Een man droeg de wini boeoe zelve. Nog werd een slendang door velen vastgehouden. Toen de wini boeoe en slendang in orde waren, gingen

12) Het afleggen van versierselen is een teeken van rouw.

de voornaamste priesters ook in den kring, steeds zorgende dat het onderling verband bleef bestaan. Daarna ging men weer zingend rond.¹³⁾ Dit zingen noemt men *mobokiboki*. Hiervan ken ik de woorden niet, ook niet van het volgende gezang *motipo-tipo*. Gelukkiger ben ik ten opzichte van het derde gezang *mopanimpomoe*. Het begint met *panimpomoe langkemoe*, waarna men telkens in de plaats van *langke* (enkelring) een ander woord zegt en zoo de kleeding van vrouw en man beschrijft, achtereenvolgens noemend: *langke* (enkelring), *topi* (rok), *lemba* (vrouwenbaadje), *eno* (kralen), *tali* (hoofddeksel), *ndoeli* (armring), *peparoesangi* (hoofdversiersel), *lawedo* (oorversiersel), *binoele* (?) en van den man *poeroeka* (broek), *paraka* (gordel), *badoe* (jas), *lipa* (draagsarong), *sanggori* (hoofdversiersel) met diens onderdeelen: *palandoe*, *pewewehi*, *tamboeale*, *toropoepoe*.

Daarna zong men het *mohoo*. Dit vers heeft tot gedurig refrein: *o alalongga*. De woorden, die mij niet geheel duidelijk zijn, luiden:

O mamalimo witi, o alalongga

O mawaoemo nganga, enz.

Ala oeë mpobasa, enz

Ala mama mpomama, enz.

Mamongo ntogioge, enz.

Maiwomo maanda, enz.

Manaoemo maanda, enz.

Masakoe ntogioge, enz.

13) Deze *wini boeoe* of *beenderrok* is het bewijs, dat de *To-Napoe* eertijds ook de *beenderen* van de overledenen na het laatste doodenfeest in den tempel brachten. Bij de *Posso-Toradja's* werden de *beenderen* van iederen overledene tot een pak gemaakt, en deze pakken werden dan in den kring van zingenden mee rondgedragen. Deze gewoonte werd blijkbaar bij de *To-Napoe* afgeschaft, maar als overblijfsel er van draagt men nog een *omhulsel*, waarmee eertijds de *beenderen* werden voorzien, in den kring rond. De *slendang* moet dienen in de plaats van vele *beenderrokken*, die eigenlijk moesten worden gemaakt. Een man draagt nu den *beenderrok*, en door de *slendang*, die daaraan verbonden is, en die de andere deelnemers vasthouden, wordt ondersteld, dat allen *beenderrokken* (eertijds pakken met *beenderen*) dragen.

Ane mboeli liwa, ane nteta woekoe mawoe-lamo tengke maroeoemo tanambena da moko-ngka ngena, enz.

Wera motandilo mekio soemaeo mperaroe moëse ana ngkoloë ragi lalondo moliwa barangkinowiamo madonoe moëse ana ngkoloë ragi; oli karatoemoe, oli mata tao woekoe, wangoekamo akoe, karatoe ngkorongia; napoera mpoene naoli soemboerina.

Hoewel het mij onmogelijk is, eene vertaling te geven van dit Tawaelia'sch lied, ja ik zelfs niet eens durf verzekeren, dat de door mij gevolgde woord- en zinsindeeling juist is, moet ik toch enkele opmerkingen maken, die een weinig licht verschaffen. Men begint over vermoënis te klagen, eerst dat de beenen verdoofd zijn, dat men verlangt naar zijn sirihruium enz. Bij den derden regel gaat iemand met een ketel rond en mogen alle *toe ana's* in den kring even de rechterhand loslaten en in dien ketel doopen (*rapope-mandoi toe ana*). *Ntogioge* in den 5den regel genoemd is de naam van de grootste kist (*kaoen a Djanggo*). Het laatste gedeelte, dat de priester mij later zoo opgaf, als ik ze hier neerschreef, moet echter ook telkens, vermoedelijk na elke 7 lettergrepen, onderbroken worden met *o ala longga*. Zoo heb ik het tenminste in de fragmenten, die ik onder het zingen opving. De eigenaardigheid bij het zingen, om telkens woorden en deelen van woorden te herhalen, maakt het zeer moeilijk onder het zingen alles juist op te teekenen.

Onder het zingen van het laatste deel maakte men de *wini boeoe* weer even voorzichtig los als straks was vastgemaakt in den kring. Het touw werd aan al de kisten bevestigd, waarna men de *wini boeoe* naar buiten bracht, om de buffels, ditmaal twee dieren, te doodden. Ze lagen vastgebonden aan den voet van de *dalambatoe*. Daar ik binnen bleef om te zien, wat daar gebeurde, kon ik niet hooren wat buiten gesproken werd. Wel zag ik, wat men deed. *Oemana Mora*, gewapend met de *wini boeoe* en een hakmes, zwaaide zeven maal over het dier heen. De daaropvolgende handeling moest zijn *motamboe-*

koe, zooals bij het varken des Maandags.¹⁴⁾ Dit was echter niet toegestaan, om het dier niet te laten lijden. Men had er veel bezwaar tegen, dit niet te doen en had mij reeds gezegd, dat men niet naar het verbod zou luisteren. Ten slotte vond men een anderen uitweg, die van aanleg tot letterzifterij blijk geeft. Men sloeg namelijk met het hakmes zevenmaal in den hals van den buffel op de plaats, waar men hem den doodsteek moest geven. Na elken houw liet hij de winiboëoe volgen. Vervolgens werd het beest gedood, waarna zijn makker op dezelfde wijze werd behandeld. De topoënde begonnen het moede te worden, want ze hadden al ruim drie uur rondgelopen. Ze mochten echter niet ophouden met het mohoo, voordat de buffels dood waren. Als eenige verfrissing was het nu echter geoorloofd een sirihruijpje te nemen. Men mocht de handen evenwel niet loslaten. Een vriend in den kring maakte een pruijpje klaar en gaf het den voorbijgaanden vriend in den mond. Toen de buffels dood waren begon men te mengka'ai, d.i. in de maat i'ih i roepen, wat zeer ver klinkt. Ze mochten nu elkaar los laten en velen verlieten den kring. Voor de sterken waren er nog twee soorten rondgangen, elk zeven maal, n.l. motende poe-poe en motailiko. Deze laatste is het best te vergelijken met het vlug loopen door prikkeldraadversperringen. Nu eens rechts, dan weer links, bleef alles goed in de maat door de topokaratoe geslagen. Na nog een paar gewone rondgangen (moëse), ging men uiteen.

Den tweeden dag hadden wij goeroevergadering en kon ik dus niet gaan. Een mijner moerids echter, wiens vader een der leidende priesters was, heb ik als mijn plaatsvervanger van 's avonds af aanteekeningen laten maken. Wat hij optekende, komt vrijwel op hetzelfde neer als wat ik den eersten dag opschreef. Echter vind ik onder zijne aan-

14) Het motamboekoe is hetzelfde als het montida woekoe bij de Posso'sche doodenfeesten. Hierbij worden een aantal buffels op wreede wijze afgemaakt door mannen, die de pakken met beenderen in den arm hebben. Van de aldus gedooide buffels wordt in het bijzonder ondersteld, dat zij door de overledenen worden medegenomen naar het zielenland. Eertijds was het aantal buffels, dat bij deze gelegenheid door de To-Napoe gedood werd, veel grooter, zooals de Heer Ten Kate ook mededeelt.

teekeningen enkele dingen, die mij waarschijnlijk den eersten dag zijn ontgaan. Wat ik reeds schreef zal ik niet herhalen. Alleen zal ik de bijzondere mededeelingen van hem hier opteekenen.

's Nachts had het motengke wederom plaats. Nu echter was het lied iets gewijzigd naar het grooter aantal buffels, dat geslacht was. Ook enkele namen waren anders. Als bijlage zal ik deze liederen, aangevuld met tengke-liederen uit vroegeren tijd, opgeven.

Voor men omstreeks middernacht ging eten, gaf men eerst voedsel en daarna palmwijn aan de dooden. Dit voedsel legde men in een aan de kisten uitgehouwen bakje, onder den dierenkop. Daarna ging men zitten, liet een weinig voedsel door een vloerreet vallen en begon daarna zelf te eten.¹⁵⁾ 's Morgens voor men begon met het moënde verrichtte men eene handeling, mowahetopokaratoe, die zeer zeker elken morgen plaats had. Eene oude priesteres bracht een kip, die in een bamboezeef gedood werd. Iemand, in die zeef staande, ving het bloed in zijn hand op en sprenkelde het over de karatoe-trommelaars en over de karatoe's zelve. Nog gaf men den dooden een sirihpruim, waarvan de ingrediënten al jaren oud waren.

Het moënde had op dezelfde wijze plaats als den vorigen dag, alleen met deze kleine verschillen, dat er nu twee kringen, zelfs een tijdlang drie waren, de winiboëoe was in den buitensten kring en het aantal geslachte buffels bedroeg vier.

Toen ik Vrijdagmorgens kwam, was men nog bezig met het motengke, waarbij men los achter elkaar aan liep, in twee rijen. Ditmaal zag ik bijzonder veel toeana's meedoen, o.a. het landschapshoofd. Hij schaamde zich, dat ik hem zag. Ook zag ik aan zijn gezicht, dat hij het bevel van zijne moeder om te gaan slechts uitvoerde na zich eerst wat moed ingedronken te hebben. Laat ik hier direct bijvoegen, dat mij de groote ernst opviel, waarmee men dit feest vierde. Slechts enkelen waagden het te lachen. Anderen, die mij altijd met een vriendelijk woord of een

15) Het voedsel dat men door de vloerreet laat vallen is bestemd voor de om en onder het huis rondwalende geesten.

glimlach tegenkomen, bleven doorgaan alsof ze mij niet kenden, anderen wendden het hoofd af om niet onvriendelijk te zijn. Waarschijnlijk was nu de ernst grooter dan andere keeren, want groote vrees had hen bevangen, omdat men niet weer dit feest zou vieren, wat beteekent het uitsterven van het volk, in de eerste plaats van de *toeana*'s. Persoonlijke gevoelens zwegen niet, maar werden zeer onderdrukt. Soekoe b.v. kwam door het uitvallen van anderen uit den kring achter haar te loopen, die haar huwelijk heeft verwoest. Zij zelf is iemand, die getrouw hare godsdienstplichten nakomt en die ik vaak in den kring zag. Zij wilde er niet uitgaan, maar zeide alleen tegen degene, die achter haar aankwam: Kom voor me loopen, en verduister haar voor mij. Zij stond niet toe, dat die tusschengevoegde hare handen op de schouders der voorgaande legde. Deze zag ik later den kring verlaten, om elders er zich weer in te voegen.

Vrijdags was mijn aandacht verdeeld tusschen den Howa, waar ik van tijd tot tijd eens ging kijken, en daar buiten. Buiten den wal groef men een grooten kuil, waarin de kisten zouden worden begraven. Toen ik daar zoo bij stond, kwam plotseling Oemana Ngela bij mij met de vraag: Is dit feest niet goed? Toen ik antwoordde: „Nee, want God wil niet, dat iets anders naast Hem aanbeden wordt, dus ook niet de dooden”, kwam hij met feiten aan als: Zie eens naar Kasigoentjoe, de ziekte is er gekomen en ook heerscht er nu gebrek aan voedsel. Dit zijn niet te loochenen feiten, en mijn: „Let op het einde”, kon voor deze kinderen van het oogenblik niet afdoend zijn. Even later toen ik eens een kijkje ging nemen in den tempel Limbo, waar de priesters verblijf hielden, kwam Oemana Mora naar mij toe met dezelfde vraag. Meermalen vroeg men mij hoe ik over het feest dacht. En omdat ik zeide, dat het niet goed was, liet men schoolkinderen niet toe, hoewel het dochtertje van Oemana Koba, den leider, reeds uitgedost was in een mooien geel zijden rok, met roode kwasten hier en daar in de vouwen. Schoolverzuim heeft om het feest niet plaats gehad.

Het was de laatste dag van het feest en deze bracht bijzondere eigenaardigheden mede, omdat het ook de laatste

dag van het laatste feest was. Den dooden werd reisvoorraad meegegeven. Een buffellever werd aan kleine stukjes gesneden, waarvan er telkens zeven aan een houtje werden gestoken. Toen men daarmee klaar was, stak men boven op elke kist aan de voorzijde zeven van die houtjes. Alleen de kist aoe motani kaoena kreeg er acht. Onderwijl ging men steeds door met het motengke. En buiten bleef men aan het graven. De priesters kwamen een poos later in optocht uit den Limbo en begaven zich naar de doodenhut. Die spraken ze eerst weer toe, waarna onder het strooien van gepelde rijst, twee van hen binnen gingen om de rotans der vloerbalken (de vloer zelf ontbrak) door te hakken. Vervolgens keerden ze weer terug. In den Howa had nu een zinnebeeldig afscheid plaats. Twee stengels bolowatoe (*Oxytenanthera sinuata*, Gamble), die men met den naam boeko (een rietsoort) noemde, legde men dwars over alle kisten. Aan de zuidzijde, waar de plaats der topokaratoe was, hakten dezen er 3 stukken af, en aan den tegenover gestelden kant hakten de topoënde er 4 stukken af. Daarna verwijderde men deze bamboestengels aan de noordzijde van den Howa door het dak naar buiten.¹⁶⁾

In den namiddag kwam de grafkuil klaar. Toen dit bekend werd, legden enkelen de balken uit de doodenhut in dien kuil. In den Howa begon men nu aanstalten te maken om de kisten weg te brengen. Eerst echter moest men nog in één kring moënde, en wel de priesters en de toeana's. Dit noemt men popahoebakatengke. Men zong: solo mpio woemboe solo katengke i woemboe liasa pendele tengke solo mpio nananga kaboere kongka toewo ngkorongia koetima damboeli i waana saliwana. Ook dit vers kan ik niet vertalen. Toen de kring uiteenging, zag men bij verschillende kisten enkele menschen in rouwklacht uitbarsten. Maar de dragers

16) Wanneer de Toradja de gemeenschap met een ander verbreekt, stelt hij dit verbreken zinnebeeldig voor. Wanneer bijvoorbeeld een echtpaar van elkaar gescheiden wordt, wordt dit voorgesteld door het middendoor hakken van een kokosnoot. Zoo wordt in dit geval ook de gemeenschap met de dooden afgebroken door het doorhakken van bamboes. A. C.K.

kwamen om de kisten weg te brengen. Dit ging echter nog niet zoo gemakkelijk, want een aantal vrouwen sprongen in aangesloten dans voor de kisten heen en weer en dreven soms de dragers weg. Dit noemt men *mamperrampai toeana* (de edelen wegstelen). Ten slotte kwamen de kisten toch alle in den kuil, gerangschikt op dezelfde wijze als in den Howa. Vijf waren voorzien van buffelkoppen, twee van apenkoppen en een zonder versiering. Deze laatste was de *kaoe i Tamadoeë*. De twee kisten met apenkoppen waren beide van *Watoetaoe*. De andere waren van *Lemba* (het *Paloedal*), *Lengaro*, *Peore*, *Beaoe* en *Sabingka*. Toen men begon aarde op de kisten te werpen, zak ik onder de omstanders geen enkelen *toeana*. Het hoofd van *Watoetaoe*, dat zoo'n beetje de leiding had bij het graven, stond ver weg bij den dorpswal. Toen de kisten bijna geheel bedolven waren, kwamen de *toeana's* een voor een weer naderbij. En hiermede, met het begraven dezer kunstschaten, was het feest feitelijk afgelopen. Het was avond geworden, ook in de harten der lieden, want ze zagen de toekomst donker in. Tijdens het begraven spraken *Mangge* (*Goema ngkoana*), een doode, wiens kist onder den *Howa* hangt (zie het stuk over *Napoe* van *Br. Kruyt* in het *Tijdschr. Ned. Aardr. Gen.* 1908, blz. 1303). Men sprak hem toe als volgt: *motadingko raeli togioe bapi noekatiwai nto bariri, bapi noekatiwai nto i wana, bapi noekatiwai ntotawolo, bapi noekatiwai tongoa*. In dit *mowoeroho*, zooals men dit noemt, wordt hem gezegd de buffels, die met vierderlei namen genoemd worden, niet te betreuren. *Mangge* antwoordde met een dof gebrom, door den priester gehoord, waarop de lieden in den *Howa* allen met bamboestokken op den vloer stampten.

Zaterdag had men nog de *dalam batoe* op te ruimen. 's Nachts van Vrijdag op Zaterdag *modondide* men, hoewel het verboden was. Daar had men straf voor over. Dit *modondi* lijkt op het *moraego*, maar is in tegengestelde richting, n.l. tegen de zon in. In het gezang roept men de geesten aan.

Vrijdagsavonds verrichtte men in ieder huis nog enkele plechtigheden. Men begon met het *mopalindo*. Een

kom gekookte rijst, met krabben vermengd, plaatst men op een hoogen balk en roept daarna de zielestof (t a n o e a n a) van al de huisgenooten tezamen, opdat ze niet de dooden, die na het einde van het feest weer naar hunne dorpen terugkeeren, zullen volgen. Daarna verspert men den dooden den weg, opdat ze niet binnenkomen. Om alle huizen en rijtschuren, in geheel Napoe, maakt men eene heining van tile (fonteingras) en topekai (eene framboossoort). Is het geheel donker geworden, dan plaatst men een lichtje op een der balken onder het huis. Daarna verjaagt men de dooden. Door het geheele dorp hoort men de bewoners met bamboelatten in de deuropening slaan, terwijl ze een onderdrukt geschreeuw doen hooren.

Vrijdagmiddags had ik tot Like gezegd: „Ik zie uw aller gezichten betrokken. Verzamel na het begraven der dooden de voornaamsten in uw huis, ik heb een woord tot ulieden te zeggen”. Zoo waren dan tegen den avond de hoofden en enkele andere mannen en vrouwen aanwezig. Ik zeide tot hen: „Ik heb dit uw feest bijgewoond en ik heb iets goeds er in gezien. Ik zag uwe gezichten, gijlieden lachtet niet, want gij aanbadt uwe dooden, en dat deedt gij niet alleen met uw lichaam, maar ook met uw ziel. Zoo behoort het ook des Zondags te zijn. Het is dan niet genoeg, dat uw lichaam aanwezig is, en uw hart in den tuin is of op jacht, neen, uw geest moet ook luisteren naar het woord Gods, dat wij u brengen.

En nu, dit feest is gevierd, en de dooden zijn begraven, en vrees vervult uwe harten, en hierom, omdat ik wil trachten u die vrees te ontnemen, heb ik ulieden verzocht hier te komen. Onder degenen, die nu begraven zijn, zijn ook degenen, die niet toestonden dat Hollanders hier kwamen. Ze hebben vroeger steeds de Hollanders hier geweerd. Mijn zijn hier is dus tegen den wil dier geesten, die gij nu vreest. En toch overkomt mij niets, hoewel, gij weet het allen, ik des nachts geheel alleen in mijn huis ben en de dichtsbijzijnde menschen 100 M. van mij verwijderd zijn. Hoe komt dat? Is het dat ik moedig ben, zooals een To Pakoe van mij zeide? Hoe nu, gijlieden zijt allen To Pekoe-rehooa, dus moedig. Dus daarin is er geen verschil tusschen ons. Maar ik zal u zeggen, waarom de geesten mij niets

doen. Het is omdat ze mijn Medgezel zien, dien wij niet zien, maar die door de geesten gezien wordt. Dezen vreezen zij. En deze mijn Medgezel wil ook ulieden vergezellen. Deze is God, dien wij u verkondigen. Luistert daarom goed, wanneer wij des Zondags vergaderen en overdenkt daarna de woorden, die gij gehoord hebt. Want zodoende raakt gij van uw vrees verlost. Ik, ik heb niet bevolen, dat dit feest moet ophouden, ik zeg niet dat gij uwe gewoonten moet wegdoen, wanneer ge er geen betere voor in de plaats hebt. Maar dit wat wij u brengen, is beter, en daarom overdenkt goed onze woorden, opdat gij overtuigd wordt. En wanneer gij overtuigd zijt, dan zult gijzelf zeggen, wat goed is en wat niet”.

Na ongeveer dit gesproken te hebben, begon men over het gesprokene te praten. Men vroeg enkele ophelderingen en herhaalde hetgeen ik gezegd had, waarbij Like en ik telkens aanvulden of verbeterden. En zoo brachten zij den vclgenden dag ook iets nieuws mede naar hunne dorpen.

Watoetaoe, November 1912.

Bijlage.

De tengke-liederen luiden:

Nadoengka i tondo, mokole nto peloewoe.

Mampekoene tengke, laëso nto warani.

Lalima werona, oealoe li koana.

Romata werona, pamawa li koana.

Nadoengka i pada, mokole nto tinadoe.

Mampekoene tengke, ladopi nto warani.

Samata werona, rantoea li koana.

Omtrent den vijfden regel merkte de schrijver op: Deze zang is een *gia*, een heldenzang: Iemand die in Tinadoe gevangen werd, viel op de grasvlakte. Waarschijnlijk is ook de eerste regel zulk een *gia*, althans het begin luidt: Gevallen op den dorpswal.

De door mij opgeteekende liederen, die men vroeger moet gezongen hebben, luiden:

Nadoengka i bogoe, salemboe nto warani.
 Lipana nto tado, mampopadele dopi,
 Mampekoene tengke, i pada nto warani.
 Da koewai boento, mosaro mpinoana.
 Mata binonokoe, moëwa nto ri lobo.
 Nee noepekoene, i kami ntaliadi.
 nTitidi monangoe, mpongade nto warani.